

[Kontext](#)

Santini a králíci

V klášteře Plasy obnovují důmyslný vodní systém, který ukazuje genialitu barokního architekta

[Jan H. Vitvar](#)

9. 10. 2022

Příští rok to bude 300 let, co v Praze umřel Jan Blažej Santini-Aichel. Architekt italského původu a tvůrce světoznámého fenoménu barokní gotiky nám na našem území zanechal řadu památek. Poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře, kostel Nanebevzetí Panny Marie a sv. Jana Křtitele v Sedlci u Kutné Hory nebo zámek Karlova Koruna. K jeho mistrovským kouskům patří i klášter Plasy na Plzeňsku. Nechybí tu jeho typické šnekové schodiště, které jako by levitovalo v prostoru, a konventní kaple sv. Bernarda si komplikovanou architekturou nezádá se zmíněnou Zelenou horou. To nejzajímavější se však nachází dole pod povrchem.

Když Santini areál založený před bezmála 900 lety přemyslovským knížetem Vladislavem II. v barokní době pod dohledem cisterciáckých mnichů velkolepě přestavoval, využil toho k potvrzení své geniality. Hlavní budovy kláštera totiž nechal postavit na vodě. A to doslova. Je to natolik unikátní technické řešení, že ho po zrušení kláštera Josefem II. v roce 1785 málokdo dokázal ocenit.

Zejména ve 20. století nechali noví uživatelé dnešní národní kulturní památky důmyslný vodní systém zpustnout, přestože nemohli přehlédnout varování, které dal Santini vytesat přímo do základního kamene. „Aedificium hoc sine aquis ruet“ neboli „Tato budova se bez vody zhroutí“. Aby se toto proroctví nenaplnilo, o to se nyní snaží odborníci následující Santiniho stopy. A během dobrodružné cesty narážejí na jednu pozoruhodnost za druhou.

Důsledky naší neznalosti

Pavel Duchoň je kulturněhistorický regionalista. Dlouho se věnoval komunální heraldice a vexilologii (historii a symbolice vlajek či praporů), provázel na hradech Točnick a Žebrák, než zakotvil jako kastelán plaského kláštera. Národní památkový ústav mu ho nesvěřil zrovna v reprezentativním stavu. Když odsud Josef II. vypověděl cisterciácké mnichy, areál získal jeho kancléř Metternich, který si tu v 19. století zřídil rodinnou rezidenci. Už on ignoroval leckterá pravidla, jimiž se tu mniši řídili. Konvent kláštera začal odspodu vlhnout, zdi zezelenaly, a když se zřítíla dolní část jednoho ze dvou Santiniho monumentálních centrálních schodišť, bylo jasné, že v klášteře přestalo fungovat něco zásadního.

Kastelán Duchoň nyní ukazuje co. Kousek od vchodu do konventu stojí zatím zachované druhé schodiště. I tyhle centrální spojnice budovy pojal Santini stejně radikálně jako zmíněné menší vřetenové schodiště: nepodpírají je sloupy, jsou ke zdi připojené nápaditou samonosnou konstrukcí. Jedno z nich svou vlastní váhu neuneslo už v roce 1888. A druhé dnes musí podpírat mohutné dřevěné lešení. Jde o úctyhodnou váhu, jen železné zábradlí váží jednu tunu. Z původního architektonického divu ční rákosové rošty, z nichž dávno

opadala omítka, za nimi je vidět rozpadající se nosné dřevo napadené dřevomorkou. „Je to důsledek neznalosti těch, kteří sem po cisterciácích přišli,“ dívá se Duchoň na dílo zkázy a začíná vyprávět dramatický příběh kláštera plný velké odvahy, ale také velké hlouposti.

Cisterciáci patří mezi asketické řády, proto si svá sídla budovali v nehostinných koutech vzdálených od ruchu civilizace. Takovým místem byl i meandr řeky Střely v Plasech. V 17. století v ní stál polorozpadlý klášter vypleněný během třicetileté války nizozemským vojskem, který se rozhodli přestavět. Architekt Jean Baptist Mathey tu nejdřív pod vedením opata Ondřeje Trojera postavil sýpky a prelaturu, další opat Evžen Tyttl sem pak na začátku 18. století přivedl Santiniho. Ten tu během třiceti let postavil monumentální konvent, tedy hlavní budovu, která je dodnes dominantou celého říčního údolí. Jenže právě řeka byla problém. Bažinatá, pravidelně zaplavovaná půda plná štěrkopísku nebyla vhodná na stavbu kamenné, nepředstavitelně těžké budovy.

„A právě v tuhle chvíli přichází Santini s geniálním řešením, které používali staří Římané při zakládání svých pevností u řek. Do země se zatlučou dubové kůly, na ně se položí trámový rošt a na něj se teprve vrší stavba. Tady těch kůlů do země zatlukli celkem 5103,“ vysvětluje Duchoň. Část dubového roštu nesoucího základy, jehož kůly dosahují v Plasech až do hloubky osmi metrů, je v klášteře krásně vidět. Pod oběma hlavními schodišti jsou totiž dva bazény, jimž se říká vodní zrcadla. A pod jejich hladinou je zachovaná celá dřevěná konstrukce, na které klášter stojí – s kůly zatlučenými v pravidelné, čtyřiašedesáticentimetrové vzdálenosti.

Proč je pod vodou? Proces hnití dřeva se dá vyloučit dvěma způsoby. Buď se k němu nepustí voda, nebo naopak vzduch. Santini si vzhledem k mokrému podloží logicky vybral druhou možnost a dřevěný rošt zaplavil vodou. Čím je dřevo nasáklejší, tím je pevnější; a časem se z něj stane v podstatě kámen. K tomu nicméně musí být ponořené do konstantně čisté, pramenité vody. Proto sem mniši nemohli přivést systémem umělých kanálů nedalekou Střelu. Tu přetali takzvanou Královskou štolou, páteřním dvousetmetrovým kanálem přivádějícím vodu na kola jejich mlýna a pily – a zároveň odvádějícím splašky ze záchodů, které Santini v podobě klasických kadibudek umístil do výšky přímo nad štolu. Čistou vodu do citlivého systému základů pak mniši přivedli ze tří pramenů nalezených v okolních kopcích.

Přívodní kanály vybavené filtračními boxy v podobě dřevěných beden naplněných pískem ústily právě ve vodních zrcadlech pod schodišti. Samospád byl tak silný, že závěr vodní jízdy končil vodotryskem. Jak už to u Santiniho bývá, mělo to nejen estetickou, ale i praktickou funkci. Na vodotrysku šlo jednoduše pozorovat tlak vody, zároveň z hladin zrcadel smáčel jemný prach a rozháněl okolní vlhkost. „A dělalo to hluk. V konventu měli mniši zachovávat silentium, přísné ticho vnitřní i vnější, neměli se rušit. Jak se pohybovali chodbami, svou chůzí nějaký hluk pochopitelně vytvářeli. Vodotrysk neměnnou hladinou hluku pomáhal tento jemný provoz potlačovat. Santini byl prostě génius, uměl si hrát nejen se statikou, světlem, vzduchem či zvukem, ale i s vodotrysky,“ popisuje kastelán Duchoň.

Mráz přichází z Jednoty

Jenže Metternich a jeho následovníci to takhle neviděli. O vodní systém se přestali starat, dokonce se ho snažili zničit. Rudá armáda, okresní stavební podnik, kryt civilní obrany, Jednota. To je zdaleka neúplný seznam nájemníků kláštera po roce 1945, kdy byl areál na základě Benešových dekretů zestátněn. „Organizace, které sem přišly, měly zkratky nejen

ve svých názvech, ale i v myšlení. Osobní odpovědnost se u nich přetvořila v kolektivní alibismus, všechno bylo všech a nic ničí,“ naznačuje kořeny katastrofy Pavel Duchoň.

Právě Jednota se v šedesátých letech rozhodla odpad ze své jídelny vypouštět do díry, kterou našla dvacet metrů od konventu. Netušila, že jde o propadlý strop jednoho z kanálů přivádějících k dubovému roštu pramenitou vodu. A nedošlo jí to ani ve chvíli, kdy jí odpad začal vybublávat ve vodním zrcadle a zanášet přepady vedoucí k roštu.

Problém s rostoucí vlhkostí a zápachem vyřešila tím, že celé zrcadlo přepažila betonem, na který postavila králíkárnou. Když tlak vody, která neměla jak odtékat do vodního systému, začal beton zvedat i s králíky, Jednota z kláštera odešla. Problém však zůstal. Voda nasycená solí ze sousední silnice, kterou tu nechal postavit už kníže Metternich a jež se za vlády komunistů změnila ve vytíženou trasu I. třídy spojující Ústecký, Středočeský a Plzeňský kraj, začala stoupat zdmi do pater a narušovat statiku druhého dochovaného schodiště.

Tlak vody, která neměla jak odtékat, začal beton zvedat i s králíky.

Záhy také zlikvidovala celý systém větrání konventu. Pro něj Santini vymyslel princip tepelné výměny, kdy vzduch putoval skrz schodiště (proto také byla samonosná, aby mu co nejméně bránila v cestě) a provětrával budovu. Z prohrátého rajského dvora ve vnitrobloku konventu navíc odváděl v létě akumulované teplo do základů skrz podzemní kamennou chodbu předsunutou před nosnou zeď, z níž se teplo šířilo dírami v podlaze do budovy. Konvent se díky tomu stačil v teplých měsících natolik temperovat, že jeho vodní systém v zimě nezamrzl. Větrací chodba za nosnou zdí nenápadně propojuje obě vodní zrcadla a dnes si lze její klaustrofobní atmosféru s pomocí baterky vychutnat během speciálních exkurzí.

Na druhém zrcadle, kde schodiště spadlo už za Metternicha, je vidět, co se stalo, když systém selhal. Kamenné ostění bazénu je na mnoha místech rozpraskané, jak ho roztrhal led, když zrcadlo zamrzlo. První zrcadlo, kde schodiště stále stojí, mráz neponičil. Ale kvůli betonovému překladu s králíkárnou se nánosy špíny a bažince dostaly až do půlky Santiniho kamene s varovným nápisem. Stále je vidět, jak je až do půlky druhé řádky tmavší než zbytek.

Najít znovu čistý zdroj

S obnovou vodního systému se začalo v roce 1993. Většina budov kláštera přešla do správy Národního památkového ústavu, který se pustil do napravování chyb. Odstranil se beton ze zrcadla a podlah konventu, zbouraly se příčky bránící cirkulaci vzduchu, začalo se s čištěním přítokových kanálů. Speleologové do nich dodnes lezou po břiše s kbelíky v ruce a vynášejí z nich mohutné nánosy. Až do letošního roku se však odborníkům nepodařilo odstranit základní vadu.

I po vyčištění totiž do kanálů nemůže proudit dostatek vody, mezitím si totiž původní prameny stáhlo k vlastní potřebě okolní město a z původně přetlakového vodního systému se tak stal podtlakový: základy si automaticky stahují jakoukoli vodu v okolí, a tou je kvůli nedostatečným pramenům hlavně solí a oleji kontaminovaná voda ze zmíněné silnice. „Takže naším úkolem bylo znovu najít místo čistého zdroje, abychom si vytvořili potřebný přetlak,“ vysvětluje Duchoň. Dostávat do kláštera vodu z vodovodu by bylo finančně neúnosné. Loni ale odborníci objevili poblíž zrušeného krytu civilní obrany průsakovou studnu, ze které do kláštera od loňského prosince po 250 letech znovu teče pomocí nového potrubí čistá voda.

Obě zrcadla jsou díky tomu opět čirá. Čtyřikrát denně se v nich kontroluje výška, teplota a kvalita vody, aby se mohlo reagovat na případný výkyv systému. Do konce roku bude Duchoň a jeho tým sledovat, jestli se podaří čisté vodě postupně vytlačit tu špinavou. Pokud ano, dá se její zdroj napojit na původní přítokový systém a definitivně jej obnovit. Pak by se dalo zachránit i Santiniho schodiště podpírané dnes lešením. Duchoň nyní s památkáři jedná o tom, že by se nejprve dalo experimentálně znovu postavit schodiště nad druhým zrcadlem, které koncem 19. století spadlo. A následně se na základě získaných zkušeností se samonosným zavěšením pustit do výměny vnitřku prvního schodiště napadeného dřevomorkou.

Do vodního systému nyní může veřejnost s průvodcem nahlédnout v rámci speciálního návštěvnického okruhu. Než budou vlhké chodby kláštera Plasy a jeho podzemí opět zářit původní santiniovskou krásou, bude trvat ještě léta. Už teď je ale jisté, že se Národnímu památkovému ústavu podařilo zastavit jejich degradaci. A kastelán Pavel Duchoň není nervózní ani z delšího časového výhledu: „Cisterciáci to tu stavěli na stovky let, ale vyhnali je odsud už po pětačtyřiceti. My můžeme chyby svých předchůdců napravit tím, že naopak pomůžeme naplnit podobenství o Mojžíšovi a čtyřiceti letech putování pouští na cestě do Zaslíbené země. Klášter je místem pokory – a tu musíme mít i my.“

Pokud jste v článku našli chybu, napište nám prosím na opravy@respekt.cz.

[Historie kultura](#) [Památky](#) [Stavby](#) [Umění a architektura](#)

Jako předplatitel/ka můžete **odemknout z články** každý měsíc.

Vygenerujeme vám unikátní odkaz, který můžete poslat či nasdílet svým přátelům. Ti pak budou mít přístup k celému textu, i když nejsou předplatitelé.

[Odemknout pro přátele \(zbývá článků: 2\)](#)

Jan H. Vitvar

redaktor, Kultura

[Odebírat nové články e-mailem](#) [Zrušit odběr nových článků](#)

Přečtěte si více článků od tohoto autora/autorky. **Napsal/a jich celkem 1813**

[Divadelníci se nemusí omlouvat Dukovi](#)

11. 10. 2022

[Santini a králci](#)

9. 10. 2022

[Proletář a jeho služka](#)

9. 10. 2022

[Všechny články autora](#)